

Araştırma Makalesi

21. Yüzyılda Türkiye'de ve Dünya'da Engelli Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Sorunların Ulusal ve Uluslararası Yasal Düzenlemelere Rağmen Devam Etmesi Paradoksu

Turgut ÇILĞIN¹

ORCID: 0000-0003-1629-9759

DOI: 10.54752/ct.1280838

Öz: Dezavantajlı gruplar olarak kabul edilen engellilerin ve kadınların, sosyal ve ekonomik anlamda yaşadıkları kendine has zorluklar bulunmaktadır. Bu iki dezavantajın birleştiği engelli kadınlar ise çifte dezavantajlılık olarak tabir edilen, engelli olmanın ve kadın olmanın sosyoekonomik hayatta yarattığı çifte zorluklar ile mücadele etmek zorundadır. Engelli kadınlar, sosyoekonomik hayatın birçok alanında engelli olmayan tüm bireylere ve engelli erkeklere göre yoksulluk, dışlanma ve benzeri sorunları daha yoğun yaşamaktadır. Bu iki dezavantajın tek bir bireyde birleşmesinin yarattığı zorluklar bu alanda yapılan düzenlemelere rağmen devam etmektedir. Bu çalışmada, engellilik ve kadınlık olgularına dair kavramsal sorgulamalar ile oluşturulan zemin üzerinden hareketle, engelli kadınların sosyoekonomik hayatta yaşadıkları sorunlar, bu sorunların giderilmesine yönelik uluslararası kuruluşlar ve

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, turgutcilgin@gmail.com

ÇILĞIN. T. (2023) "21. Yüzyılda Türkiye'de ve Dünya'da Engelli Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Sorunların Ulusal ve Uluslararası Yasal Düzenlemelere Rağmen Devam Etmesi Paradoksu", *Çalışma ve Toplum*, C.2, S.77. s. 1323-1352

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2022 - Makale Kabul Tarihi: 14.12.2022

Türkiye'de yapılan yasal düzenlemeler literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, yapılan yasal düzenlemelerin yeterli ve makul seviyede olduğu, buna rağmen engelli kadınların, geçmişe göre azalma ve düzelmeye eğilimine girse de yine de çalışma hayatında değişik boyutlarda sorunlarla karşılaşmaya devam ettikleri görülmüştür. Bu paradoksun nedeninin, yasal düzenlemelerin hayatta karşılık bulması için gerekli olan toplumsal farkındalığın ve bilincin yeterli olgunluk düzeyine ulaşmaması olduğu görülmektedir. Çözüm için ise yasal düzenlemelerin toplumlar tarafından içselleştirilerek bir bilinç haline getirilmelerini sağlamak amacıyla, farkındalık ve eğitim çabalarının akademik çalışmalar eşliğinde sürdürülmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, Engelli Kadınlar, Engelli Kadınların Sorunları, Çalışma Hayatında Engelli Kadınlar, Çifte Dezavantajlılık

Jel Kodu: J7, J14, J16, J8

The Paradox of Continuing the Problems of Disabled Women in the Working Life of the 21st Century in Turkey and in the World Despite National and International Legal Regulations

Abstract: Disabled people and women, who are considered disadvantaged groups, have their own social and economic difficulties. Disabled women who combine these two disadvantages, on the other hand, have to struggle with the double disadvantages of being disabled and being a woman in socioeconomic life, which is called double disadvantage. Disabled women face different problems like poverty, exclusion and similar problems compared to all non-disabled individuals and disabled men in many areas of socioeconomic life. The difficulties created by the combination of these two disadvantages in a single individual continue despite the regulations made in this area. In this study, the problems experienced by women with disabilities in socio-economic life, international organizations and legal regulations made in Turkey for the elimination of these problems were investigated using the methods of literature review and document analysis,

based on the ground created by conceptual inquiries about the phenomena of disability and femininity. As a result of the research, it has been seen that the legal regulations made are sufficient and reasonable, however, although disabled women tend to decrease and improve compared to the past, they still continue to encounter problems in different dimensions in their working life. It is seen that the reason for this paradox is the lack of sufficient maturity level of social awareness and consciousness required for legal regulations to be met in life. For the solution, it has been suggested that awareness and education efforts should be continued with academic studies in order to ensure that legal regulations are internalized by societies and brought into consciousness.

Key Words: Labor Discrimination, Disabled Women, Problems of Disabled Women, Disabled Women in Working Life, Double Disadvantage

Jel Code: J7, J14, J16, J8

Giriş

Sağlıklı olmak insanlar için en nde gelen refah gstergesidir. Bireyin bedensel ve ruhsal anlamda btnlğnn optimum düzeyde bulunması hem sağlıklı olduğu hem de bu sağlıklı oluşa bağlı olarak bir dizi sosyoekonomik refahının kabul edilir düzeyde olduğu anlamını taşımaktadır. Ancak bireyler hayat akışı içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı bu sağlık bütünlüğünü yitirebilmekte ve bu durum doğal olarak sosyoekonomik anlamda yaşam kalitelerini ve refah düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir. Doğuştan veya sonradan yaşanan bir olumsuzluktan kaynaklanan fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklardan dolayı bireylerin yeti kaybı yaşayarak engelli konuma düşmeleri onların hayatlarını zorlaştıran ve bir desteğe ihtiyaç duymalarına neden olan sosyoekonomik ve sosyopsikolojik bir dezavantajdır. Bir engelli bireyin bedensel veya ruhsal anlamda destek gereksinimi duymasının yanı sıra maddi ve sosyal anlamda da gereksinimleri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Sadece aile bireylerinin veya devlet desteklerinin yeterli olmayabildiği ve engelli bireyin kendisinin de çalışması gerektiği durumlarda karşılaştığı sorunların giderilmesi, engelli bireyin kendine ve topluma olan güvenini sağlayarak sorunun hem bireysel hem de sosyal kısmının çözümünü hızlandıracaktır.

Engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak ve toplumla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler (UN) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından geçmiş 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne kadar varan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde alınan kararlar devletlerce ulusal mevzuatlarına entegre edilmiş ve hayatın bir çok alanında uygulamaya geçilmiştir. Devletlerce engellilere ve özelde engelli kadınlara yönelik sosyal politikalar geliştirilmiş ve bu politikaların hem geliştirme aşamasında hem de uygulama aşamasında sivil toplum örgütlerinin de katkıları olmuştur. Sivil toplum kuruluşları engelli bireylerin sosyal hayatta engelsizce var olabilmelerinin önündeki hukuki veya fiziki engellerin kaldırılması yönünde ve hayatın her alanında sosyalleşmelerini sağlamak uğrunda büyük bir çaba harcamaktadır.

Ancak bu çabalara rağmen toplumsal hayatın değişik alanlarında engelliler ve özelde engelli kadınlar değişik derecelerde zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Engelliler arasında özellikle engelli kadınlar çalışma hayatında yaşanan zorlukların yol açtığı olumsuzlukları daha yoğun olarak hissetmektedir. Bu durum literatürde çifte dezavantajlılık veya çoklu dezavantajlılık olarak kendisine önemli bir yer bulmaktadır. Engelli kadınlar dezavantajlı gruplar içerisinde çifte dezavantajlı olmalarından dolayı desteğe en çok ihtiyacı olan bireylerdir. Bu zorlukların aşılması noktasında engelli kadınların çifte dezavantajlı olmalarından dolayı kaynaklanan zorlukların ayrıca ele alınarak dikkat çekilmesi ve özel ilgi gösterilmesi gerekmektedir. Mücadelenin en önemli ayağı, toplumsal farkındalığın sağlanması ve hem engelli kadınların hem de toplumun bilinçlendirilmesidir. Çünkü toplumsal farkındalık ve bilinç düzeyine ulaşamadığı zaman, sorunların çözümü için yapılan yasal düzenlemelerin ve geliştirilen politikaların hedeflenen başarıya ulaşmaları zorlaşmaktadır.

Çalışmada literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak ilgili akademik yayınlar ile birlikte gerek ulusal gerekse uluslararası resmi organların rapor vb. kaynakları taranmıştır. Bununla beraber ulusal ve uluslararası mevzuatlar derlenerek yaşanan sorunların mevzuat eksikliklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmaya, konuya kavramsal bir zemin oluşturmak amacıyla, engellilik ve çifte dezavantajlılık ile ilgili tanımlara ve yaklaşımlara yer verilerek başlanmıştır. Çalışmanın devamında, kadınlara ve özelde çifte/çoklu dezavantajlı konumda bulunan engelli kadınlara olan toplumsal bakış açısı, bu bakış açısına bağlı olarak genel anlamda yaşadıkları sorunlar

ele alınmıştır. Bununla beraber bir sonraki bölümde, bu sorunların çözümüne dair uluslararası örgütler ve Türkiye tarafından yapılan yasal düzenlemeler incelenmiştir. Sonuç kısmında yapılan tüm düzenlemelere ve çabalara rağmen paradoksa dönüşen sorunun nedeni ve yapılması gerekenler noktasında önerilerde bulunulmuştur.

Engellilik İle İlgili Farklı Yaklaşımlar

Değişik bedensel ve zihinsel bozukluklar/impairment ve bunlara bağlı engel türleri bulunmaktadır. Kavramların tanımları hem siyasi bağlamlarda hem de araştırmalarda çeşitlilik gösterebilmektedir. Tutum ve algılar hangi tanımın kabul edileceği konusunda farklılaşmakta ve belirleyici olmaktadır. Bu farklılaşmadan dolayı kabul edilen engellilik tanımları doğal olarak engellilerin yaşam koşullarına ilişkin çalışmaların sonuçlarına da yansımaktadır. Engellilik tanımlamaları ve bakış açıları zaman içerisinde değişebilmektedir (Grönvik, 2009, s. 1). Engelliliğe ilişkin başlıca yaklaşımlar olarak tıbbi ve sosyal model karşımıza çıkmaktadır.

Tıbbi Model

Tıbbi model, engelliliği bir hastalık ve engelli bireyi hastalıklı birey olarak ele almaktadır. Bu tanımlama, engelliliğin bedensel yapıdaki değişiklikler ve bozulmalar olarak anlaşıldığı tıbbi bir engellilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu tür bedensel ve zihinsel anlamda bir hastalık ve hasta kabulüne dayalı tanımlamaya literatürde ayrıca medikal model, bireysel model veya işlevsel model de denilmektedir. Çalışmamızda tıbbi model kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Engelliliği tıbbi model ile tanımlayanlar, bedensel ve zihinsel bozuklukların/impairment, tıbbi olarak nasıl bir engellilik haline geldiğine odaklanmaktadır. Engellilik kavramının tanımlanmasında kullanılan bu yaklaşım dünya genelinde uzun yıllar benimsenmiştir. Engellilik standart bir beden anlayışı mantığı ile dar bir çerçevede anlaşılmış ve çözüm arayışları da böylece dar çerçeveli kalarak istenilen hedeflere ulaşamamıştır (Gül, 2015, s. 48-50).

Tıbbi modele göre engellilik beden üzerinden tanımlandığından ve biyolojik bir hastalık olarak kabul edildiğinden, tıbbi bir müdahale ve tedavi ile düzeltilmesi gereken bir olgu olarak anlaşılmıştır. Tıbbi modelde biyolojik beden, engelliliğin kaynaklandığı tek zemindir. Tıbbi modelin dar kapsamlı sınırlamalarında hapsolmek, engellilerin yaşadığı çalışma yaşamından eğitime her alandaki geniş kapsamlı eşitsizlikleri ve toplumsal yaşamdan dışlanma sorunlarını çözemediği gibi bilakis bu sorunların meşrulaştırılmasına ve

sıradanlaştırılmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım, özellikle engellilerin işgücü piyasasından dışlanmasının meşrulaştırılmasında etkin bir rol oynamıştır (Shakespeare ve Watson, 2001; Barnes ve Mercer, 2005, s. 528).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 09.12.1975 tarihinde kabul edilen Engelli Hakları Bildirgesi’nin ilk maddesine göre engelliler, “doğuştan veya sonradan, fiziksel ve zihinsel yeteneklerinde meydana gelen bir noksanlığa bağlı olarak, bireysel ve toplumsal yaşamın gereklerini kendi başına kısmen veya tamamen sağlayamayan herhangi bir kişi” olarak tanımlanmıştır. (UN [OHCR], 1975)

Uluslararası Bozukluklar, Engellilikler ve Handikaplar Sınıflandırması (ICIDH), hastalıkların, yaralanmaların ve diğer bozuklukların yanı sıra bir takım diğer iç hastalıklarının sonuçlarının sınıflandırılması için bir kılavuz olarak 1980 yılında yayınlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün tanımlamasında, sağlıklı olmak; salt hastalığın veya bedensel ve zihinsel bozulmanın/impairment olmaması değil, geniş manada bir fiziksel, zihinsel ve sosyal refah durumu olarak tanımlanmıştır. Kavram sağlıkla ilgili yaşam kalitesini içerecek şekilde genişletilmiştir. Uluslararası Bozukluklar, Engellilikler ve Handikaplar Sınıflandırması, sağlık bozukluklarına yönelik daha teknik tanımlamalarda bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre; “**Bozukluk/impairment**”, sağlığın fiziksel yönlerini ifade ederken, “**engellilik/disability**” ise bozulmuş bir organdan kaynaklanan işlevsel kapasite kaybını ifade etmektedir. Son olarak “**handikap/handicap**” ise engelliliğin sosyal ve kültürel sonuçlarının bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (World Health Organization [WHO], 1980). Bu sınıflandırma, engellilik olgusunu büyük bir oranda bireyin bedensel veya zihinsel sağlığının bozulması çerçevesinde yani tıbbi modele göre ele almıştır (Barbotte, vd. 2001, s. 1-2).

Uluslararası Çalışma Örgütü, 159 No’lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Engelliler) Sözleşmesinde engelliliği, “usulüne uygun olarak tanınan bir fiziksel veya zihinsel engelin bir sonucu olarak uygun bir istihdamda güvence altına alma, elde tutma ve ilerleme umutları önemli ölçüde azalmış bir kişi” olarak tanımlamaktadır (International Labour Organization [ILO], 1983:1). Bu tanımlamalar çerçevesinde üye devletlerce ulusal mevzuatlar revize edilmekte, sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla alınan kararların hayata yansımaları için çalışmalar yürütülmektedir.

Sosyal Model

Engelliler, 1970’li yıllarda ABD’de ve İngiltere’de, sosyal hayatın birçok alanında karşılaştıkları engellere meydan okumak için örgütler kurarak,

protesto kampanyaları yürütmüştür. Bu protestolar ve örgütler, o dönemin bağımsız ve özgür bir yaşam felsefesini içeren konjonktürel fikir atmosferinde, engelliliğin sosyal modelinin oluşmasında zemin oluşturarak, engelliliğin sosyal çevreden tecrit edilerek değil sosyal çevre ile bütünleşerek bir sorun olmaktan çıkarılabileceği fikrini savunmuştur. Bu düşünceler çerçevesinde, engellileri sosyal hayattan ayırt etmeyen kapsayıcı politikalar ve uygulamalar geliştirmek amacıyla, eğitim, çalışma ortamları, olumsuz kültürel ve medya temsilleri vb. gibi sosyal yaşamın farklı alanlarında önceki engellilik algısının izlerini silecek ve yeni anlayışın ışığında farkındalıklar yaratacak stratejiler üretilmeye çalışılmıştır. Sosyal model, bu farkındalığa ulaşılması adına, her platformda engelli bireyin önünde sadece bedensel kısıtlamaların değil fiziki, sosyal ve kültürel problemlerin olduğunu ispat etmek için çalışmalar yürütmüştür. Sosyal model, bedensel engelleri de yok saymamakla beraber daha önceki medikal modelin bakış açısını genişletmektedir (Rauch ve Dornette, 2009, s. 54).

Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (The Union of the Physically Impaired Against Segregation) ve Engellilik İttifakı (The Disability Alliance), 1975 yılında düzenlenen konferansta, uzun süren müzakereler sonucunda engelliliğin toplumsal koşullardan kaynaklı sosyal bir olgu olduğu yönünde fikir birliğine varmıştır. Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (UPIAS), sosyal engellilik modelinin dayandığı ilkeleri belirleyen erken dönem bir engelli hakları örgütüdür. Engelli bireylerin toplumsal yaşamdan izole halde tedavi edilmeleri yerine, sosyal hayat tarafından engel teşkil eden fiziki ve psikolojik koşulların düzeltilerek ve engelli bireylere uzman desteği sağlanarak engellerin ortadan kaldırılması gerektiği fikrini savunmuştur. UPIAS'a göre, bedensel engellileri engelli yapan unsur aslında toplumun kendisidir. Engellilik, engellilerin, eğitim, iş, sağlık, kültür ve barınma gibi her alanda sosyal hayattan tecrit edilerek sosyal dışlanmaya maruz bırakılmasının sonucu oluşan bir olgudur. Bu nedenle engelliler toplumda ezilen ve ötekileştirilen dezavantajlı bir gruptur (Oliver, 2013, s.1024; National Disability Art Collection & Archive [NDACA], 2021; Priestley, 1997).

Kavramın bu şekilde genişletilerek sosyal boyuta taşınması ile birlikte daha önce sağlık bilimlerinde bir hastalık olarak ele alınan engellilik olgusu, sosyal bilimler disiplininin de üzerinde çalıştığı bir konu haline gelmiştir. Olgunun odak noktası bireyin bedensel veya zihinsel engellerinden sosyal hayatın engellerine doğru taşınmıştır. Sosyal model vasıtasıyla amaçlanan, sosyal ve kültürel ayrımcılıkların engellilik olgusu üzerindeki etkisini araştırmak ve sosyal engellerin neler olduğunu tanımlamaktır. Bu bakış

açısında, engellilik (disability) ve bedensel ve zihinsel bozulma (impairment) terimleri sırasıyla sosyal dışlanma ve fiziksel sınırlama olarak kavramsallaştırılmıştır (Shakespeare, 2010, s. 268).

2001 yılında ise ICIDH sınıflandırması revize edilerek yerine, Uluslararası İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Sınıflandırması (ICF) kabul edilmiştir. Bu sınıflandırma ile beraber, engellilik tanımlaması ve kabulünde bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Daha önce 1980 yılında kabul edilen ICIDH sınıflandırmasının sınırlı bakış açısı ve anlayışı olan tıbbi modelin bireyin işlevsel engelliliğini öne çıkaran felsefesi, daha sonra ICF sınıflandırmasının getirdiği yeni biyo-psiko-sosyal model yaklaşımı sayesinde, bireyle birlikte sosyal hayatı da kapsayan geniş bir perspektif kazanmıştır (World Health Organization [WHO], 2001). Bu yeni perspektif ışığında uluslararası kuruluşlar engellilik tanımlamalarını ve bakış açılarını revize etmişlerdir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilen, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 1. maddesinde engelli kavramı, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde sosyoekonomik katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler” şeklinde tanımlanmıştır (UN, 2006). Sözleşme, Türkiye’de 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Diğer taraftan, Avrupa Birliği’nin yaklaşımına bakıldığında, 2010-2020 AB Engellilik Stratejisi’nde engellerin ortadan kaldırılması amacıyla üzerinde yoğunlaşılacak bazı öncelikli alanların tespit edildiği görülmektedir. Erişilebilirlik, katılım, eşitlik, istihdam, eğitim ve öğretim, sosyal koruma, sağlık ve dış eylem olarak tespit edilen alanlarda etkin faaliyetler yürütülmesi kararlaştırılmıştır. AB Engellilik Stratejisi’nde erişilebilirlik, topluma ve ekonomiye katılımın ön şartı olarak kabul edilmektedir (European Commission, 2010).

Daha sonra 2021-2030 Engelli Hakları Stratejisi Avrupa Komisyonunca 2021 yılında kabul edilerek, Avrupa’nın engelsizleştirilmesi ve engellilerin haklarını elde etmeleri amaçlanmıştır. Engellilerin topluma ve istihdama tam olarak katılabilmeleri için, yeni stratejiler geliştirilirken daha önce kabul edilen stratejinin sonuçları göz önünde bulundurulmuştur. Önceki stratejinin sonuçlarına göre, kaydedilen tüm ilerlemelere rağmen, engelli kişiler hala önemli engellerle karşı karşıya bulunmaktadır. Ayrıca her geçen gün daha yüksek bir yoksulluk ve sosyal dışlanma riski ile yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır (European Commission, 2021).

Engelli Kadınların Maruz Kaldıkları Çifte Dezavantajlılık Olgusu

Hem engelli hem de kadın olmak, bireyi en az iki nedenle etkilemektedir. En çok ayrımcılığa uğrayanın da zihin engelli kadınlar olduğu söylenebilir. Zira engelli kadınlar da kendi içlerinde homojen bir topluluk değildir. İlk olarak, engelli kadınlar, kadın olmalarından dolayı zaten en baştan kısıtlı istihdama giriş imkanları, daha düşük ücretler, daha az ilerleme fırsatı ve daha az iş güvenliği ile karakterize edilmiş, cinsiyete göre ayrılmış bir mesleki yapının kısıtlamaları ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır. İkinci olarak ise, engelliliğin doğurduğu gerek bireysel gerekse sosyal kısıtlamalardan dolayı normal bireyler gibi hayata katılamamanın zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu iki dezavantajlı durumun tek birey üzerinde birleşmesi çifte dezavantajlılık ile sonuçlanmaktadır. Çifte dezavantajlılık aslında engelli olsun veya olmasın tüm kadınlar için yorgunluk, aşırı çalışma ve ruhsal bozukluklar gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir (Body, 1984, s. 1092).

Bu hususların uluslararası ve ulusal veriler ışığında daha anlaşılır olacağı aşıkardır. Bu noktada Dünya Sağlık Örgütü [WHO]'nın 51 ülkeyi kapsayan araştırmasına bakıldığında, dünyadaki engelli bireylerin sayısının yaklaşık 1 milyar olduğu ve bu sayının tüm dünya nüfusunun yaklaşık %15'ne tekabül ettiği görülmektedir. Engelli bireylerin yaklaşık yarısını engelli kadınlar oluşturmaktadır. Yine bu araştırmanın sonucuna göre, engelli kadınların % 19,6'sı gibi düşük bir kısmının istihdamda yer bulabildiği görülmektedir. Bu oran, engelli erkekler söz konusu olduğunda ise büyük bir farkla % 52,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranların, engelli olmayan erkeklere bakıldığında % 64,9, engelli olmayan kadınlara bakıldığında ise yine trajik bir şekilde % 29,9 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Bu rapora göre, engelli kadınların yoksulluk sınırının altında hayatlarını devam ettirmeye çalıştıkları görülmüştür. Genel anlamda bakıldığında, tüm gruplar içerisinde engelli olsun olmasın en düşük istihdam oranının tartışmasız bir şekilde kadınların istihdam oranı olduğu bir gerçektir (World Health Organization [WHO], 2011, s. 237).

Bununla beraber, Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO]'nın 2016 yılı verilerine bakıldığında ise, dünyadaki engeli olmayan erkeklerin istihdam oranı % 76,1 olarak gerçekleşirken, kadınlarda bu oranın ancak % 49,6 düzeyinde kaldığı görülmektedir. Dünyadaki engelli erkeklerin % 53'ü istihdam edilirken, engelli kadınların ise sadece % 20'si istihdam edilme imkânına erişmiştir (International Labour Organization [ILO], 2016).

Türkiye’deki engelli kadın bireylerin durumuna ışık tutacak verilere bakmak gerekirse, Engelli Sağlık Kurulu Raporları doğrultusunda oluşturulan Ulusal Engelli Veri Sisteminin 2021 yılı verilerine göre toplamda 2.511.950 engelli birey bulunmaktadır. Bu toplam sayının 1.414.643’sinin erkek, 1.097.307’sinin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Her iki gruptan da ağır engeli olan kişi sayısı toplamda 775.012 kişidir. Engelli çalıştırmakla yükümlü işyeri sayısı 2021 yılında kamu sektöründe 1.240, özel sektörde ise 14.577’dir. Engelli çalıştırmakla yükümlü işyerlerinde işçi olarak çalışan engelli birey sayısı kamu sektöründe 18.068 kişi, özel sektörde ise 93.716 kişi olarak gerçekleşmiştir. Kamu kurumlarında engelli kotasında istihdam edilen engelli memur sayısı 2021 yılı itibariyle 58.520 kişidir. Bunların 15.398 kişisi kadınlardan, 43.122 kişisi erkeklerden oluşmuştur. Verilere bakıldığında erkeklerin istihdam oranının kadınların istihdam oranından yaklaşık 3 kat daha fazla olduğu görülmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 15-25).

Bununla beraber, Türkiye’de 2007 yılında yapılan bir ankete göre, engelli kadınların yaklaşık % 19,9’unun bir mesleği bulunmaktadır. Bir mesleğe sahip olan engelli erkeklerin oranı ise %80,1 olmuştur. Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre, daimi bir işte çalışan engelli kadın oranı %10,8’dir. Gelir getiren daimi bir işte çalışan engelli erkek oranı ise %34,8 olarak tespit edilmiştir (Burcu, 2007, s. 143,146). Diğer taraftan, Eurostat verilerine göre de, Türkiye’de erkek engelliler kadın engellilerden daha fazla istihdam edilme fırsatına erişmektedir (Eurostat, 2011).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK tarafından 2010 yılında Ulusal Özürlüler Veri Tabanına kayıtlı engelliler arasında yapılan Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nın sonuçlarına göre engelli kadınlar, engelli erkeklere göre çalışma hayatında daha az bir oranda istihdam edilmektedir. Engelli kadınların sadece % 4,6’sı çalışma hayatında istihdam edilirken, engelli erkeklerin % 21,4’ü istihdam içerisinde yer almaktadır. Bu sonuçlara göre engelli erkekler engelli kadınlardan dört kat daha fazla istihdam edilmektedir. Engelli kadınların çalışmama veya iş aramama nedenlerine bakıldığında kayıtlı engellilerin; (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TÜİK, 2011, s. 10-12).

- % 51,4’ünün çalışmayacak durumda ağır engelli olduğu,
- % 29,2’sinin emekli, öğrenci, ev işleri ile meşgul veya yaşlı olduğu,
- % 16,6’sının engeli nedeniyle kendisine iş verilemeyeceğini düşündüğü,
- % 3,3’ünün ailesinin çalışmasına izin vermediği görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Avrupa Birliği üye ülkeleri ile eş zamanlı olarak idari kayıtlara dayalı geniş kapsamlı bir örneklem araştırması şeklinde 2011 yılında gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması'na göre en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerde %35,4, kadınlarda %12,5, toplamda ise %22,1'dir. TÜİK araştırmasının bir diğer sonucuna göre ise, engelli kadınların mesleki eğitim alma oranının sadece % 3,5 olduğu görülmektedir. Kayıtlı olan engelli bireylerin mesleki eğitimden yararlanmama nedenlerine bakıldığında; (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TÜİK, 2011, s. 36).

- % 88,4'ü iş bulmasına katkısı olacağını düşünmediğinden,
- % 36,1'i sağlık problemi nedeniyle,
- % 29,5'i yaşının geçtiğini düşündüğünden,
- % 18,6'sı böyle bir hizmetten haberdar olmadığından,
- %14,6'sı uygun meslek edindirme hizmeti olmadığından dolayı mesleki eğitimden yararlanamadığını belirtmiştir.

Uluslararası kuruluşların ve Türkiye'deki ulusal kuruluşların verilerinde de görüldüğü üzere, kadın engelli bireyler yaşamları boyunca erkeklere göre ekonomik zorluklara daha fazla maruz kalabilmektedir. Ücretli ve ücretsiz işlerdeki cinsiyet ayrımıyla birlikte, kadınların erkeklerden daha düşük bir ortalama gelire sahip oldukları görülmektedir. Özellikle tek ebeveynli hanelerin reisi olan kadınlar ekonomik yoksulluk risklerine daha fazla maruz kalmaktadır. Bununla beraber, çalışma hayatına katılımda ve istihdamı korumada yaşanan zorluklar ekonomik anlamda da dezavantaj yaratarak, buna bağlı olarak daha sağlıksız beslenme ve hastalıklardan korunamama gibi üçüncü bir dezavantajlık kümesine de yol açmaktadır. Böylece çifte dezavantajlık statüsü çoklu dezavantajlık statüsüne evrilmektedir. Bu çerçevede çifte veya çoklu dezavantajlılığı, birçok dezavantajın aynı bireyde toplanarak, bireyin sosyoekonomik hayatının zorlaşmasına ve temel insan haklarının kısıtlanmasına yol açması olarak kısaca tanımlayabiliriz. Çifte/çoklu dezavantajlık sadece engelli kadınlarda değil, diğer dezavantajlı gruplarda yer alan bireylerin de değişik kesişim kümelenmelerinde farklı boyutlarda görülebilmektedir (Cambois, vd., 2018).

Engelli kadınların çalışma hayatında hem kadın olmaktan hem de engelli olmaktan dolayı yaşadıkları zorluklar devam etmektedir. Tüm yasal düzenlemelere rağmen, engelli kadınların istihdam oranlarındaki düşük seviye ve iş hayatında karşılaşılan problemlerin fazlalığı, konunun hafife alınmadan ciddi çözüm stratejilerinin geliştirilmesinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Engelli kadın istihdamında yıllara göre bir artış olduğu görüle

de, çalışma hayatına katılımın her aşamasında hedeflenen optimum kaliteyi ve eşitlikçi çalışma ortamını hedeflemek gerekmektedir (Tören, 2014:1). Çeşitli araştırmalarda engelli kadınların, engelli erkeklere göre toplumsal dışlanmaya ve ayrımcılığa daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Kadınların çifte dezavantajları dolayısıyla, engelli olma durumları ve kadın olma durumları çalışma hayatının zorluklarıyla birleştğinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin baskısı iki kat daha fazla hissedilmektedir (Duman ve Doğanay, 2017, s.1).

Cinsiyet Odaklı Bakış Açısının Engelli Kadınlara Çalışma Hayatında Yarattığı Olumsuzluklar

Toplumda erkek ve kadına yüklenen roller farklılıklar göstermektedir. Tarih boyunca süregelen ve erkeğin egemenliği, üstünlüğü üzerine şekillenmiş olan ataerkil toplumsal sistem, bu yapısının genetiği gereği kadını baskı uygulanması ve hükmedilmesi gereken bir hedef olarak kabullenmiştir. Kadının en temel insan haklarının dâhi gasp edilerek dezavantajlılığa maruz bırakılmasının arkasında, bu zihinsel yer almaktadır (Kamanlıoğlu, 2007, s. 154).

Her insan doğal olarak erkek veya kadın olarak doğmaktadır. Ancak her toplumun erkek olsun, kadın olsun insanlara yükledikleri bir takım cinsiyetçi anlamlar bulunmaktadır. Kız çocuklarına ve erkek çocuklarına bu kültürel anlamlar ve cinsiyetçi bakış açıları doğuşlarından itibaren içine doğdukları toplumun algı ve felsefe evreninde seçim hakkı tanınmadan yüklenmektedir. Toplumsal cinsiyetin öğretilmesi ve benimsetilmesi erkek olsun kadın olsun hiçbir bireyin elinde olmayan böylesi gayri ihtiyari bir süreçte gerçekleşmektedir. Kadınların günlük hayatta yaşadıkları, sosyal dışlanma, ayrımcılık, önemsenmemek, ötekileştirilmek, aşağılanmak, denetim, sömürü, baskı ve şiddet, aile içinde, işyerinde ya da toplumun çok çeşitli alanlarında tezahür etmektedir (Bhasin, 2003, s. 8, 21).

Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları olumsuz durumlar kadınların tüm sosyal yaşamlarına yansımaktadır. Zira, toplumsal ve bireysel refahın sağlanmasında çalışma eyleminin büyük önemi bulunmaktadır. Çalışmak ve işsizliğe karşı korunmak medeni dünyanın vazgeçilmez bir insan hakkıdır. Üreterek toplumun saygı duyulan onurlu bir bireyi olmak, her toplum ferdi gibi kadın olsun erkek olsun her engelli bireyin en büyük özlemidir. Bu nedenle çalışma hayatına katılarak kendi ayakları üzerinde durması ve bu yolla aslında özgürlüğüne ulaşması için engelli bireylerin toplumun diğer bireyleri gibi eğitim alma ve toplumla bütünleşme

eşitliklerine ulaşması büyük önem taşımaktadır. Böylesi bir bütünleşme ve sosyal içirme, kendi doğal sürecinin içerisinde toplumsal barışı ve huzuru getirecek potansiyeli de barındırmaktadır (Öztürk, 2012, s. 20).

Eğitim olanaklarından mahrum bırakılan kadının iş hayatında da yer edinemeyerek ekonomik bağımsızlığına ulaşamaması ve sanayi devrimi sonrası kadına emeğin yeniden üretimi aşamasında biçilen rol gibi faktörler, erkek egemen üretim ve istihdam yapısının devamını sağlayan kısır bir döngü yaratmıştır. Bununla beraber, eğitim ve medya gibi alanlarda ataerkil ve cinsiyetçi bakış açısının ve söylemlerin egemenliği özellikle engelli kadınların maruz bırakıldıkları ayrımcılığın ve değersizleştirilmenin yarattığı problemlerin fark edilirliliğini azaltarak sorunun günümüze kadar ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Bu zihinsel ve algısal atmosferde, engelli kadın bireyler çifte dezavantaj yüklenerek hem kadınlığın hem de engelliliğin toplum içindeki zorlukları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sosyo-psikolojik zeminin bir sonucu olarak engelli kadınlar ekonomik sahada ve üretim aşamalarında pozisyon alamamakta, alsalar dahi birçok maddi ve ruhi problemlerle yüz yüze gelmek zorunda kalarak tekrar çalışma hayatından soyutlanabilmektedir. Çifte dezavantajlılığın bir yansıması olarak, engelli kadınların çalışma hayatına ve üretim sürecine katılmasının engelli erkeklerle göre daha zor olduğu görülmektedir (Bhasin, 2003, s. 25; Buz, 2009, s. 64).

Değersizleştirilmeleri, ötekileştirilerek toplumdan dışlanmaları ve cinsiyetçi ayrımcılığa maruz kalmaları engelli kadınların özellikle çalışma hayatında karşılaştıkları ortak sorunlardan bazılarıdır. Engelli kadınlar istihdam sürecinde işe alım safhasında başlayan ve istihdamın her aşamasında süregelen genel ve bireysel engellerle karşılaşmaktadır. Toplumda, insanların bedensel bütünlük üzerinden değerlendirilmeleri, engelli kadınların bu bakış açısına bağlı olarak hem kadın olmaları hem de bedensel sağlık olarak yetersiz görülerek çalışma hayatından dışlanmaları engelli kadınların çift kat maruz kaldıkları sorunların başında yer almaktadır. Toplumsal hayatta erişilebilirlik problemlerinin varlığı, toplumda var olan kadın algısına dayalı olarak engelli kadının aile fertleri tarafından çalıştırılmaması ve engelli kadının eğitim alamaması gibi sorunlar, engelli kadınların endüstrileşmenin sürekli dönüştürdüğü iş yapısına adapte olamama sonucunu doğurmuştur. İşe alım safhasından geçebilmeyi başaran ve çalışma hayatına giren engelli kadınlar, aciz görülerek ve farkında olmadan aşağılanarak basit işlerde çalıştırılmakta, yönetici olarak layık görülmedikleri için terfilerinde sıkıntı yaşamakta, birlikte çalıştıkları arkadaşları veya amirlerince dışlayıcı, incitici ve kırıcı tutumlarla karşılaşmakta ve çeşitli

alanlarda, çeşitli düzeylerde erişilebilirlik sorunları yaşamaktadır. İstihdama girmeleri zaten çok düşük bir olasılık dâhilinde olan engelli kadınlar, istihdam hakkını elde edebilseler dahi sorunları ve mücadeleleri hiç bitmemektedir (Tören, 2014, s. 31-38).

2007 yılında Türkiye’de 55 engelli derneğinden ve 1321 bireyden oluşan “Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada katılımcılara, engelli bireylerin iş ve meslek edinme imkanlarından faydalanmalarında güçlük yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda, katılımcıların % 70’i (931 birey) özellikle iş bulmak başta olmak üzere ciddi sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. İstihdam edilen katılımcıların, % 47,5’i iş ortamının ve işe ulaşımın fiziki olarak erişilebilir olmadığını, %22’si patron veya çalışanlar tarafından dışlandıklarını veya psikolojik olarak incitildiklerini, %13,5’i mesleki bilgi ve becerilerine uygun olmayan işlerin verildiğini, %16,5’i de işvereni tarafından verimsiz görülerek aşağılandığını belirtmiştir (Burcu, 2007, s. 190-192). Bununla beraber, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yapılan “İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi” adlı araştırmada, engelli bireylerin %35,5’inin nitelik gerektirmeyen basit ve sıradan işlerde çalıştırıldığı ve %31,3’ünün büro ve müşteri hizmetleri gibi alanlarda çalıştırıldığı görülmüştür (Tören, 2014, s. 35-36; Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011, 75-80).

Kadın olsun erkek olsun, engelliliklerinin türü ve cinsiyeti fark etmeksizin, engelli bireyler, ağırlıklı olarak idari işler, tarım dışı üretim faaliyetleri ve bilim-teknik gibi mesleklerde istihdam edilmektedir. Engelli kadınlar ise çoğunlukla yardımcı büro işlerinde istihdam edilmektedir. Her iki eşin de engelli olduğu ailelerde sürekli işlerde çalışma oranı çok düşüktür. Sürekli bir işte çalışma olasılığı, kadın engellilere nazaran erkeklerde daha yüksektir. Herhangi daimi gelir sağlayan bir işte çalışmayan engelli bireyler aile ve devlet desteği ile yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu durum özgüvenlerini yitirmelerine ve kendilerini topluma bir yükmiş gibi hissetmelerine neden olmaktadır. Herhangi gelir getiren bir işte çalışan engelli kadınların ve erkeklerin gelir düzeyleri en iyi ihtimalle asgari ücret düzeyinde veya altındadır (Burcu, 2007, s. 233).

Engelli kadınların karşılaştıkları sorunlar çalışma hayatına girdiklerinde de bitmemekte ve hatta yeni bir boyutta yeni sorunlar olarak tekrar başlamaktadır. Belirli basit işlerde ötekileştirilerek azınlık psikolojisine sokulmaları işyerinde ayrımcılığın ve dışlamanın bir tezahürüdür. Engelli kadınlara göre dizayn edilmemiş çalışma ortamları ve engellilere karşı negatif duruşlar engelli bireylerin değersizleştirilmesine ve bunun sonucu olarak

belirli basit işlerde kümelenmelerine sebep olmaktadır. Engelli kadınların iş hayatında yaşadığı engellerden bir diğeri ise terfi etme konusunda yaşadıkları sıkıntıdır (Tören, 2014, s. 36-38).

Engelli kadınlar iş hayatına katılabilmek veya iş hayatında tutunabilmek için mücadele ederken, ailelerinin bu mücadelede yanlarında olarak desteklemeleri en önemli özgüven ve güç kaynağı olacaktır. Ancak çoğu zaman ailelerinden bu desteği alamadıkları görülmektedir. Bulgular engelli kadınların iş yaşamı noktasında aile desteğinden mahrum olduklarını gözler önüne sermektedir. Evde sokakta ve iş yerinde aslında pozitif ayrımcılık yapılması gereken, el üstünde tutulması gereken engelli kadınlar, bu ilgi ve önemden çok uzakta bir yaşam sürmektedir (Nasibov, 2017, s. 47).

Bununla beraber, işverenler engelli kadın veya erkek çalıştırmanın işyerinde bir takım engelsizleştirme masraflarına yol açacağını ve engelli kadın ve erkeklerin işgücünden maksimum faydayı elde edemeyeceklerini düşündükleri için çalışma şartlarını engelli kadınların ve erkeklerin çalışabilecekleri standartlara getirmeye yanaşmamaktadır. Diğer taraftan eğitim alanı ve düzeyi ne olursa olsun engelli kadınlara biçilen görevler bellidir. Engelli kadınlar santral operatörlüğü ve büro yardımcı hizmetleri gibi kariyeri olmayan görevlerde istihdam edilmektedir (Akdağ, vd. 2016, s. 31).

Engelli kadınlar işe başladıklarında görev tanımları belirlenmemekte ve sınırları belirsiz bir çalışma çerçevesinde her türlü mobbing ve haksızlığa müsait korunaksız bir vaziyette bulunmaktadır. Bununla beraber, engelsiz çalışmayı sağlayacak olan materyal ve gereçlerin yokluğu da bir diğer olumsuzluk kaynağı olmaktadır. Bunlarla beraber engelli bireyler çalışma hayatında cinsiyetsizleştirilme sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Cinsiyetsizleştirme sorununu en bariz şekilde WC tasarımlarında görmek mümkündür. Engelli olmayan çalışanların tuvaletleri kadın ve erkek tuvaleti olarak ayrılmaktayken, engelli tuvaletlerinde bu şekilde bir kadın erkek ayrımına gidilmemektedir ve her iki cinsin ortak kullanımına açıktır. Bu nedenle engellilerin tuvaletlerinde cinsiyetsizleştirici bir bakış açısı bulunmaktadır. Engelli tuvaletlerinin kapısında yalnızca tekerlekli sandalyede oturan ve hiçbir cinsiyeti ifade etmeyen bir beden silueti yer almaktadır (Tören, 2014, s. 94-98).

Diğer taraftan, engelli kadınların, çalışma hayatında, tedavi için izin alınması, ulaşım için servis sağlanması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, diğer personellerin engelli çalışanlarla çalışma konusunda bilgilendirilmesi, fiziksel düzenlemelerin yapılması, işe uyum eğitiminin verilmesi ve mesleki-teknolojik destek sağlanması konularında zorluklar yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Engelli kadınların, iş yerine giderken ve gelirken sosyal mekânın ve ulaşım araçlarının kullanımı konusunda pek çok sorun yaşadığı görülmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TÜİK, 2010, s. 43).

İş ortamında bulunan diğer çalışanların engelinden dolayı engelli kadınları kabullenememesi ve verimlilik odaklı kapitalist çalışma piyasasına bağlı olarak işverenin kendisinden verim alamayacağını düşünmesi engelli kadınların karşılaştığı en önemli sorunlardandır. Yapılan röportajlarda, işverenlerin veya çalışanların engelli kadınların engelini göz ardı ederek aşırı iş yüklediklerine ve iş ortamının fiziksel şartlarının engelli çalışanlara uygun olarak makul uyumlaştırma çerçevesinde düzenlenmediğine dair ifadeler, engelli kadınların istihdama katılabilseler bile, sıkıntılarının devam ettiğini göstermektedir (Burcu, 2007, s. 192).

Engelli Kadınların Sosyoekonomik Hayatta Karşılaştıkları Sorunların Çözümüne Yönelik Uluslararası Kuruluşlarca Yapılan Düzenlemeler

Cinsiyet eşitliği insan haklarının temel konusudur. Aynı zamanda, eşitlik, göreceli ve bağlama özgü olan temel bir insan hakları ilkesidir. Kadın haklarının sağlanması, yasaları ve politikaları çerçeveleyen sosyal yapıların ve güç ilişkilerinin, sosyo-ekonomik dinamiklerin, aile ve toplum hayatının ve kültürel inançların kapsamlı bir şekilde anlaşılması ile mümkün olabilir. Cinsiyet tabuları ve dogmaları, kadınların yeteneklerini geliştirerek kariyer yapmalarına, kendi hayatları hakkında karar verebilmelerine engel olmaktadır. Kadın olmanın ve yanı sıra engelli olmanın dezavantajlarını bir arada yaşayan engelli kadınların, bu çifte dezavantajlı durumlarından dolayı içinde buldukları ayrımcılık konumlarının ise özel olarak ele alınması gerekmektedir. Bununla beraber, çifte dezavantajlılık söylemi de zamanla ikiden fazla ayrımcılık ve dezavantajlılık durumlarının kesişimlerinin mevcudiyetinden dolayı çoklu devantajlılık veya çoklu ayrımcılık söylemi olarak değişime uğramıştır. BM Engelli Bireylerin Hakları Komitesi çoklu ayrımcılığı iki ya da daha fazla temeldeki ayrımcılıkların birleşmiş ya da daha kötüleşmiş hali olarak tanımlamaktadır (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2016, s. 1-3).

Birleşmiş Milletlerin genelde kadınların ve özelde engelli kadınların insan haklarını koruyan çalışmaları 1946 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in bir alt komisyonu olan Kadının Statüsü Komisyonu'nun kurulması ile başlamıştır. Bu komisyon marifetiyle yapılan konferanslarda

engelli kadınların sorunlarının çözülmesi ve güvenliklerinin sağlanması için kurumların ve yasal standartların oluşturulması yönünde çeşitli kararlar alınmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından ilki 1975 yılında sonuncusu 1995 yılında olmak üzere Dünya Kadın Konferansları düzenlenmiştir. Bu süreçte Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1979 yılında, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi kabul edilmiştir. Kadın konferanslarına Türkiye'de katılmış ve sonuç belgelerini imzalamıştır. Türkiye'de, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi 19 Ocak 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin yorum veya uygulanmasına ilişkin olarak Taraf Devletlerin aralarında herhangi bir uyuşmazlık olması halinde, uyuşmazlığın tahkim veya Uluslararası Adalet Divanı tarafından çözülmesini öngören sözleşmenin 29. maddesinin 1. fıkrasına çekince koymuştur.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1993 yılında, Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Deklarasyonu kabul etmiştir. Deklarasyon, kadına yönelik şiddeti, kadınlarla erkekler arasındaki tarihsel olarak eşitsiz ilişkinin bir tezahürü olarak tanımlamıştır. Deklarasyonun önsözünde; “engelli kadınlarla beraber ayrıca azınlık gruplarına mensup kadınların, yerli kadınların, mülteci kadınların, göçmen kadınların, kırsal veya uzak topluluklarda yaşayan kadınların, yoksul kadınların, kız çocuklarının, yaşlı kadınların ve silahlı çatışma durumlarındaki kadınların şiddete karşı savunmasız oldukları” ifade edilmiştir.(UN, 1993, s. 1-2).

OECD tarafından yapılan işgücü ve istihdam araştırmalarının sonuçlarına göre, işgücü piyasalarının sürekli değişim ve dönüşüm halinde olması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işgücü talep veya fazlalığı gibi dönemsel değişiklikler ile teknolojik gelişmelere bağlı olarak süregiden sistematik değişimlerin yansımaları engelli çalışanlar için yeni zorluklar yaratmaktadır. Bu değişiklikler, mevcut bakış açıları nedeniyle zaten yeterli eğitim alamama gibi bir dezavantaja sahip olan engelli kadınların, istihdama katılımlarını gün geçtikçe daha da olanaksızlaştırmaktadır (OECD, 2010, s. 27).

2006 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşme 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, sözleşmeyi 2007 yılında imzalamış ve sözleşme Türkiye'de, 2009 yılının Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme ile birlikte, bütün engellilerle birlikte, çifte dezavantajlı engelli kadın ve kız çocuklarının daha fazla ayrımcılığa ve sorunlara maruz kaldıkları kabul edilmektedir. Engelli kadınların insan haklarından, temel özgürlüklerden,

çalışma ve istihdam haklarından ayırım gözetmeksizin engelli olmayan bireyler gibi faydalanmalarını sağlamak için gerekli tüm önlemlerin alınması hususları sözleşmeyi kabul eden devletlerce taahhüt edilmiştir. Bu hakların ve taahhütlerin uygulanmasının ve denetiminin sağlanması adına Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi kurulmuştur (United Nations[UN], 2006).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli kadınlardan bahseden ve engelli kadınların sorunlarına odaklanan ilk uluslararası sözleşme olması nedeniyle önemlidir. İlk defa, engelli kadınların engelli nüfus içerisinde daha dezavantajlı bir durumda olduğuna dair maddeler bu sözleşmede yer almıştır. Bu anlamda, sözleşmenin 6. Maddesi, sadece engelli kadınlara yönelik düzenlemelerden oluşmaktadır. Engelli kadınların uğradığı çok yönlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve insan hak ve özgürlüklerinden eşit yararlanmaları bakımından gerekli tedbirleri almak için taraf devletler yükümlü kılınmaktadır.

İnsan hakları hukukunun en önde gelen temel prensibi ayrımcılık yapmamaktır. Diğer önemli prensipleri ise eşit muamele, tam katılım ve bütün insan haklarına ve temel özgürlüklere eşit katılımıdır. Uluslararası hukukta ayrımcılık tartışmalarının ırk ayrımcılığı, kadınlara yönelik ayrımcılık ve engellilere yönelik ayrımcılık olarak üç alanda şekillendiği görülmektedir. Bunlar temel ayrımcılık alanları sayılmaktadır. Engelli kadınlara yönelik yapılan ayrımcılık ise sadece genel anlamda engelli ayrımcılığı üzerinden değerlendirilmektedir. Engelli kadınlar, bir kadın olarak öncelikle ele alınması gerekirken ve engellilik durumlarını kadınlık olgusu üzerinden değerlendirerek çifte dezavantajlı konumuna odaklanmak gerekirken, sadece engelli bir birey olarak ele alınmaktadır. Bu değerlendirme gerçeği yansıtmayan bir değerlendirmedir. Bu eksik tanımlama ve yanlış bakış açısı, uluslararası bilimsel faaliyetlerde engelli kadınların sorunlarına olması gereken düzeyde spesifik bir ilgi gösterilememesine ve dolayısıyla çözüm üretilememesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmeye kadar olan genel engellilik çalışmaları ise engelli kadınların toplumsal cinsiyet dezavantajına değinmeyerek, çifte dezavantajlı olma olgusunu göz ardı etmişlerdir. Bu yüzeysel yaklaşım nedeniyle, engelli kadınların yaşadıkları zorluklara yönelik toplumsal farkındalık yeterince sağlanamamıştır. (Güloğlu, 2019, s. 264-265).

Engelli Kadınların Sosyoekonomik Hayatta Karşılaştıkları Sorunların Çözümüne Yönelik Türkiye’de Yapılan Düzenlemeler

Türkiye’de engellilik anlamında yapılan yasal düzenlemelere baktığımızda, genel olarak engellilerin ve spesifik olarak engelli kadınların çalışma hayatına katılımları ve istihdam edilmeleri hakkında en temel yasal düzenlemenin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olduğu görülmektedir. Anayasanın cinsiyet ayrımcılığının önlenmesine dair maddelerinden biri olan 10. Maddesine göre, herkes, dil, ırk, renk, “cinsiyet”, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrımcılığa karşı kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Anayasanın 50. Maddesine göre ise, kimse, yaşına, “cinsiyetine” ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Çocuklar ve kadınlar ile bedensel ve zihinsel yetersizliği olan bireylerin çalışma şartları bakımından özel olarak korunması gerekmektedir. Bunlarla beraber, Anayasanın 70. Maddesinde, her Türk vatandaşının, kamu hizmetlerine girme hakkına sahip olduğu, kamuda işe alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayrımcılığın yapılamayacağı belirtilmektedir. Bununla beraber konu ile ilgili uluslararası anlaşma ve sözleşmelere imza atan Türkiye, bu imzaların gereği olarak çeşitli kanunlarda düzenlemelere giderek, genelde tüm engellilere ve spesifik olarak engelli kadınlara karşı uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme yönünde çaba sarf etmektedir.

Diğer taraftan, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1983 yılında kabul edilen, Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) Sözleşmesi ile birlikte üye ülkelerin engelli kadınların ve erkeklerin çalışma hayatında istihdamları noktasında izlemeleri gereken temel prensipler belirlenmiştir. Sözleşme Türkiye tarafından imzalanarak 2000 yılında yürürlüğe girmiştir (Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO], 1983).

Engelli kadınların ve erkeklerin çalışma hayatına ve toplumsal yaşama katılımlarını düzenlemek amacıyla 2005 yılında 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Kanunun değişik maddelerinde, engelli kadın ve kız çocuklarının ayrımcılığa maruz kalmalarını önlemeye ve hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlamaya yönelik esaslar belirlenmiştir. Bununla beraber aynı kanunda engellilerin mesleki rehabilitasyonlarının sağlanmasına ve istihdam edilmelerine yönelik de kanuni kurallar oluşturulmuştur. Engelli bireylerin istihdama girişte ve istihdamın

sürdürülmesi esnasında ayrımcılık yaşamamaları amaçlanmaktadır.

Türkiye’de engellilerin istihdamının artırılmasına yönelik kota-ceza yöntemi uygulanmaktadır. Günümüzde 4857 sayılı İş Kanunu’nun 30’uncu maddesinde yer almakta olan kota-ceza uygulaması, ilk defa 1967 tarihli 854 sayılı Deniz İş Kanununda uygulanmıştır. 4857 Sayılı Kanuna göre, elli veya daha fazla işçi çalıştırılan özel sektörde %3, kamu sektöründe ise % 4 engelli işçi çalıştırılması kotası oluşturulmuştur. Bu kanuna muhalefet eden işverenler İş Kanunu’nun 101. Maddesinin hükümleri gereği cezai müeyyide ile karşılaşmaktadır. Bununla beraber, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre ise memur kadrolarında % 3 oranında bir engelli kontenjanı şartı bulunmaktadır. Türk Ceza Kanunu’nun 122’nci maddesinde ise engelli bir kişinin, kamu hizmetinden yararlanmasını, işe alınmasını veya ekonomik bir etkinlikte bulunmasını, engellilikten kaynaklanan nefret nedeniyle engelleyen kişilere hapis cezası hükmü bulunmaktadır. 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un 4’üncü maddesinde, kadınlara, güçsüzlere, engellilere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi yönünde ifade yer almaktadır.

Türkiye’de birçok kanunda engellilik ile ilgili maddelerin ve müeyyidelerin yer aldığı görülmektedir. Bunlarla beraber, engelli bireyler maruz kaldıkları herhangi bir ayrımcılık vakası karşısında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik kurumuna (TİHEK) ücretsiz olarak başvurabilme hakkına sahiptir (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu [TİHEK] 2021). Ayrıca, engelli bireyler kamu kurum ve kuruluşları tarafından ayrımcılığa maruz kalmaları halinde ise Kamu Denetçiliği Kurumu’na (KDK) ücretsiz başvuruda bulunma hakkına sahiptir.(Kamu Denetçiliği Kurumu [KDK], 2021).

Türkiye’de engelli kadın ve erkekler ağırlıklı olarak kamu sektöründe ve çok az oranlarda özel sektörde istihdam edilmektedir. Engelli bireyler çalışma hayatına istenilen düzeyde olmasa da çeşitli şekillerde dâhil olabilmektedir. Türkiye’de engelli kadınların ve engelli erkeklerin, kota sistemi veya korumalı işyerleri yöntemleriyle çalışma hayatına katılabilmeleri mümkündür. Yasal müeyyide ve zorunluluklar engellilerin istihdam edilebilmeleri için çok büyük bir etkiye sahiptir. Engellilerin bu şekilde yasal zorunluluklar çerçevesinde istihdama dâhil edilmesi korumalı istihdam olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber bu yasal düzenlemeler olmasına rağmen engelli erkek ve kadınların istihdamı noktasında arzu edilen bir düzeye ulaşamamıştır. Engelli bireylerin istihdamının istenilen oranlara ulaşması için teşvikler ve ayrımcılık karşıtı yasalar eşliğinde mücadeleye devam

edilmektedir. Özellikle 5378 sayılı kanun, engelli kadınların çalışma hayatında var olma haklarını kullanabilmeleri adına çok önemli bir yasal düzenleme mahiyetindedir (Genç ve Çat, 2013, s. 376-378; Tören, 2014, s. 28).

Sonuç

Engelli kadınların çalışma hayatında yaşadıkları sorunların temelinde, engelli kadınların verim ve büyüme odaklı kapitalist piyasa mantığının gereği olarak verimsiz kabul edilmesi ve kadınlara yönelik cinsiyetçi bakış açısı yer almaktadır. Çalışma hayatında engelli kadınların yaşadıkları sorunlar geçmiş yıllara bakıldığında büyük oranda çözülmüş olsa da, kapitalist ve cinsiyetçi bakış açılarından dolayı, bazı noktalarda kısmen devam ettiği görülmektedir.

Engellilik yaklaşımının, uluslararası ve ulusal otoritelerce gerekli yasal çalışmaların yapılarak tıbbi modelden sosyal modele hatta biyo-psiko-sosyal denilebilecek geniş bakış açılı bir modele doğru dönüştürülmesine rağmen, bu yasal dönüşümlerin uluslararası anlamda sosyoekonomik, sosyopskolojik ve sosyokültürel anlamda henüz tam olarak içselleştirilmediği görülmektedir. Her ne kadar da ilgili mevzuatlarda sosyal ve hatta biyo-psiko-sosyal modele referans verilse de, alışılan bir yaklaşımın yapışkanlığı denilebilecek bir etki sonucu, tıbbi modeli çağrıştıran bakış açısının hala hakim olduğu görülmektedir. Bu bakış açısının yerini tam anlamıyla sosyal veya biyo-psiko-sosyal modele bırakmasının geniş çaplı küresel anlamda bir toplumsal zihniyet değişimini gerektirdiği görülmektedir.

Ancak kapitalist ve neoliberal zihniyetin dayattığı verimliliğe ve sağlamlılığa (Ableizm) dair bazı ön kabullerin daha doğar doğmaz insan zihinlerine egemen olduğu bir dünyada, bu zihniyet değişiminin sıkı bir bilinçlendirme seferberliğine ve zamana ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu nedenle farkındalık ve bilinçlendirme çabalarının sürdürülebilirliği bu alanda daha çok araştırma ve benzeri akademik çalışmaların artmasına ve sürekliliğine bağlıdır. Engellilik ve özelde engelli kadınlar ile ilgili akademik çalışmaların sürdürülebilir bir dinamizme kavuşturulması, bunun için de, akademik platformlarda engellilik olgusunun disiplinler arası bir şekilde araştırılmasının özendirilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan, uluslararası ve ulusal kanuni düzenlemelerin ve ilgili diğer mevzuatların uygulanması, denetimi ve zamanın getirdiği değişikliklere göre revize edilmesi noktasında gösterilecek hassasiyet, sorunsalın gittikçe daha da azalmasını sağlayacaktır. Bu sorunların çözümü için her ne kadar yasal mevzuatın işletilmesi ve gerekli müeyyideler ile desteklenmesi çözümün ilk ayağı olarak kabul edilse de, bilinçlendirme ve eğitim çabalarının da

çözümün çok önemli diğer ayağı olarak eş güdümlü olarak sürdürülmesi gerekmektedir. Yasal düzenlemelerin toplumsal anlamda yansımalarının görülebilmesi için kadın engelliliği olgusu ile ilgili spesifik ve birbirinden özerk sorunların dikkatle ele alınması ve bunlara çözüm üretilmesi gerekmektedir. Zira, engellilik tek bir başlık altında yüzeysel olarak geçiştirilecek basit ve sıradan bir olgu değildir. Engellilik sahasına dair sorunlar girift bir şekilde, engellinin erkek veya kadın olmasına, yaşına, ırkına, engel türlerine ve içinde yaşadığı kültürel atmosfere göre çeşitlenmektedir.

Bununla beraber, engelli kadınların çalışma hayatına girebilmelerini sağlayacak mesleki eğitimin hızlandırılması ve istihdamda yer alan engelli kadınların hizmet içi eğitimlerinin devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu, onlar için sosyal güvenlik sistemine bağlı kılan pasif yardımlardan kurtulmaya ve bir işte çalışarak kendi emeğinin karşılığı olan bir ücret ile yaşamalarını sağlayarak, sorunun maddi yönünün yanı sıra manevi yönüyle de özgüven ve onurlu bir yaşam düzeyine kapı aralayacaktır. Eğitim ve bilinçlendirme çabalarının, engelli kadınlar ile beraber, çalışma hayatının diğer aktörlerini de kapsayarak, toplumsal bir bilinç inşa etmesi, sadece engelli kadınlar değil, çalışma hayatında yer alan tüm dezavantajlı gruplar adına kazanımlara yol açacaktır.

Son dönemde konjonktürel değişimlere bakıldığında, pandemi sonrası özel sermayenin gücünün göstergeleri konumunda olan küresel üretim ve tedarik zincirlerinde oluşan kopmalara bağlı olarak neoliberal küreselleşmenin sekteye uğradığı ve ulus devletlerin güçleneceği bir yerleşmeye doğru gidildiği görülmektedir. Bu değişime bağlı olarak, ulus devletlerin sosyal refah alanında sermayenin gölgesinde kalarak gerçekleştiremedikleri politikalarını gerçekleştirmelerinin önü açılmaktadır. Özel sermayenin yasal düzenlemelere direnme gücünün bu dönemde azalacağını, buna bağlı olarak engelli kadınların ve tüm dezavantajlı bireylerin sorunlarının çözümünün hızlanacağını öngörebiliriz.

Extended Summary

Being healthy is the foremost indicator of well-being for people. The optimum level of physical and mental integrity of the individual means that he is both healthy and that a number of socioeconomic well-beings are at an acceptable level depending on this being healthy. However, individuals may lose this health integrity due to various reasons in the flow of life, and this naturally affects their socioeconomic quality of life and welfare levels

negatively. It is a socioeconomic and socio-psychological disadvantage that complicates their lives and causes them to need support. It is an undeniable fact that a disabled person needs physical and mental support, as well as financial and social needs. Solving the problems that only family members or government supports may not be enough and the disabled individual has to work himself will ensure the self-confidence of the disabled individual and the society and will accelerate the solution of both the individual and social part of the problem.

In order to facilitate the lives of people with disabilities and to ensure their integration with society, international organizations such as the United Nations (UN) and the International Labor Organization (ILO) have carried out studies dating back to the 1948 Universal Declaration of Human Rights. The decisions taken as a result of these studies have been integrated into their national legislation by the states and have been put into practice in many areas of life. Social policies have been developed by the states for the disabled and especially for disabled women, and non-governmental organizations have contributed to these policies both in the development and implementation phases. Non-governmental organizations make great efforts to remove the legal or physical obstacles to the unhindered existence of disabled people in social life and to ensure their socialization in all areas of life.

However, despite these efforts, disabled people and especially disabled women continue to face difficulties in varying degrees in different areas of social life. Among the disabled, especially disabled women, feel the negativities caused by the difficulties in working life twice as much. This situation finds an important place in the literature as double disadvantage or multiple disadvantage. Disabled women are the individuals who need support the most because of their double disadvantage among disadvantaged groups. At the point of overcoming these difficulties, it is necessary to draw attention and pay special attention to the difficulties arising from the double disadvantage of women with disabilities. The most important pillar of the struggle is to raise social awareness and raise awareness of both women with disabilities and society. Because, when the level of social awareness and consciousness cannot be reached, it becomes difficult for the legal regulations and policies developed to solve the problems to achieve the targeted success.

In the study, using the literature review and document analysis methods, together with the relevant academic publications, reports etc. of

both national and international official bodies. resources were scanned. In addition, national and international legislation has been compiled and an answer has been sought to the question of whether the problems are caused by the deficiencies of the legislation.

The study started by giving a place to definitions and approaches related to disability and double disadvantage in order to provide a conceptual basis for the subject. In the continuation of the study, the social perspective towards women and especially disabled women who are in a double/multiple disadvantaged position, and the problems they experience in general terms depending on this point of view are discussed. However, in the next section, the legal arrangements made by international organizations and Turkey regarding the solution of these problems are examined. In the conclusion part, suggestions were made about the cause of the problem, which turned into a paradox despite all the arrangements and efforts, and what needs to be done.

Beyan

“21. Yüzyılda Türkiye'de ve Dünya'da Engelli Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Sorunların Ulusal ve Uluslararası Yasal Düzenlemelere Rağmen Devam Etmesi Paradoksu” başlıklı çalışmamda herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2011). İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi. <https://www.aile.gov.tr/media/5816/ısgucu-tam-metin-turkce.pdf>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni-2021, https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_ıstatistik_bulteni_tem-muz2021.pdf
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TÜİK (2011). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. Ankara. <https://docplayer.biz.tr/416198-Ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-survey-on-problems-and-expectations-of-disabled-people-2010.html>
- Akdağ, A. Ş., Aksaç G. T., Şimşekcan N. T. ve Kara Ö. (2016). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Engelli Kadın El Kitabı. Ankara: Engelli Kadın Derneği. <http://engellikadin.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/ToplumsalCinsiyetEngelliKadin.pdf>
- Altuntaş, N. D. ve Doğanay G. (2017). “Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar”. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi.20 (2). 1-48. <https://doi.org/10.18490/sosars.345505>
- Barbotte, E., Guillemin F., Chau N. ve Lorhandicap Group (2001). “Prevalence Of Impairments, Disabilities, Handicaps And Quality Of Life İn The General Population: A Review Of Recent Literature”. Bulletin of the World Health Organization. 79 (11): 1047-1055. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2566690/pdf/11731812.pdf>
- Barnes, C. ve Geof M. (2005). “Disability, Work and Welfare: Challenging the Social Exclusion of Disabled People”. Work, Employment & Society. 19(3). 527-545. <https://doi.org/10.1177%2F0950017005055669>
- Bhasin, K. (2003). Toplumsal cinsiyet (Çev. Kader Ay). İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları. <https://docplayer.biz.tr/4690201-Toplumsal-cinsiyet-kamla-bhasin.html>
- Body, M. (1984). At a Disadvantage: The Occupational Attainments of Foreign Born Women in Canada. International Migration Review. 18(4). 1091-1119. <https://doi.org/10.1177%2F019791838401800410>
- Bruce, A. (2014). “Which Entitlements and for Whom? The Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Ideological Antecedents”. Printed by Media-Tryck, Sweden: Lund University. https://portal.research.lu.se/ws/files/11124019/Anna_Bruce.pdf

- Burcu, E. (2007). Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Buz, S. (2009). “Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. 20(2). 53- 65.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798181>
- Cambois, E., Solé-Auró A. ve Robine J. M. (2019). Gender Differences in Disability and Economic Hardship in Older Europeans. *European Journal of Population*. 35. 777–793
- European Commission, (2010). European Disability Strategy 2010-2020. E.T: 07.12.2021. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2010%3A0636%3AFIN%3Aen%3APDF>
- European Commission, (2021). Union of Equality: European Commission presents Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030. E.T: 07.12.2021.
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes>
- Eurostat (2011). Employment rate of people by type of disability, sex and age. E.T: 04.12.2021.
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Genç, Y. ve Çat G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 8(1).
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/17744>
- Grönvik, L. (2005). “Definitions of disability in social sciences: Methodological perspectives”. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:170048/FULLTEXT01.pdf>
- Grönvik, L. (2009). “Defining disability: effects of disability concepts on research outcomes”. *International Journal of Social Research Methodology*. 12(1). 1-18.
<https://doi.org/10.1080/13645570701621977>
- Gül, İ. I. (2015). Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü. (Ed. K. Çayır ve M. Soran & M. Ergün) *Engellilik ve Ayrımcılık*. İstanbul: Karekök Yayınları. 45-59.
- Güloğlu, F. K. (2019). “Uluslararası Çalışmaların Gündeminde Engelli Kadın Ayrımcılığının İfadesi”. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 30(1). 260-285. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632776>

- Hahn, H. (1996). "Antidiscrimination Laws and Social Research on Disability: The Minority Group Perspective". Behavioral Sciences and the Law. Vol.14. 41-59. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0798\(199624\)14:1<41::AID-BSL223>3.0.CO;2-R](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0798(199624)14:1<41::AID-BSL223>3.0.CO;2-R)
- Hughes, B. ve Paterson K. (1997). "The Social Model of Disability and the Disappearing Body: Towards A Sociology Of Impairment". Disability & Society. 12(3). 325-340. <https://doi.org/10.1080/09687599727209>
- HÜKSAM, (2021). Hacettepe Üniversitesi. E.T: 09.12.2021. <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/HuksamTanitimi.php>
- International Labour Organization, [ILO] (1983). Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention. (No. 159). E.T: 09.12.2021. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C159, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm
- International Labour Organization, [ILO] (2016). World Employment and Social Outlook: Trends 2016. Geneva. E.T: 09.12.2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_443480.pdf
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kamu Denetçiliği Kurumu [KDK] (2021). Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu. Ankara. E.T: 11.12.2021. https://www.ombudsman.gov.tr/document/Kamu_Denetciligi_Kurumu_Kanunu.pdf
- Karabulut, A. (2017). Ataerkil İdeolojinin Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Ortopedik Engelli Kadın ve Erkeklerin Deneyimlerine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Nasibov, D. (2017). Çalışma Yaşamında Engelli Kadın Olmak: Alanya Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Alaaddin Keykubat Üniversitesi. Alanya.
- National Disability Arts Collection & Archive [NDACA] (2021). Fundamental Principles of Disability. E.T: 13.12.2021 <https://the-ndaca.org/resources/audio-described-gallery/fundamental-principles-of-disability/>

- OECD (2010). *Sickness, Disability And Work- Breaking The Barriers*. E.T: 11.12.2021. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers_9789264088856-en#page29
- Oliver, M. (2013). *The Social Model Of Disability: Thirty Years On*. *Disability & Society*. 28(7). 1024-1026. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773>
- Öztürk, M. (2012). *Türkiye’de Engelli Gerçeği Raporu*. İstanbul: Canda Özur Olmaz Derneği. <https://docplayer.biz.tr/5666414-Turkiye-de-engelli-gercegi-raporu-mustafa-ozturk-canda-ozur-olmaz-dernegi-baskani-2012-istanbul.html>
- Priestley, M. (1997). *The Union Of The Physically Impaired Against Segregation And The Disability Alliance Discuss Fundamental Principles Of Disability*. Upias & The Disability Alliance. London. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf>
- Rauch, A. ve Dornette J. (2009). “Equal Rights and Equal Duties? Activating Labour Market Policy and the Participation of Long-Term Unemployed People With Disabilities After The Reform Of The German Welfare State”. *Journal of Social Policy*. 39(1). 53-70. <https://doi.org/10.1017/S0047279409990419>
- Shakespeare, T. (2010). “The Social Model of Disability”. (Ed. Lennard J. Davis) *The Disability Studies Reader*. Routledge. New York. 266-273.
- Shakespeare, T. ve Watson N. (2001). "The Social Model Of Disability: An Outdated Ideology?". Barnartt, S.N., Altman, B.M. (Ed.). *Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where We Are And Where We Need To Go*. Research In Social Science and Disability. Vol.2. Emerald Group Publishing Limited. 9-28. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80018-X](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80018-X)
- Tören, Z. (2014). *Kamuda Çalışan Engelli Kadınların Problemleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://acikerisim.bingol.edu.tr:8080/bitstream/handle/20.500.12898/659/10046323.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu [TİHEK] (2021). 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu. E.T: 11.12.2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf>

- Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO] (1983). Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) Sözleşmesi. E.T: 08.12.2021.
https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm
- UN [OHCR], (1975). Declaration on the Rights of Disabled Persons. E.T. 06.12.2021.
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/rightsofdisabledpersons.aspx>
- UN, (2016). General Comment No. 3 On Women And Girls With Disabilities. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. E.T: 04.12.2021.
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/3&Lang=en
- UN, (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Department of Economic and Social Affairs Disability. E.T. 05.12.2021.
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html#Fulltext>
- World Health Organization, [WHO] (1980). The International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps [ICIDH]. E.T: 04.12.2021.
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf;jsessionid
- World Health Organization [WHO] (2001). International Classification of Functioning, Disability and Health [ICF]. E.T: 04.12.2021.
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_tur.pdf?sequence=8&isAllowed=y
- World Health Organization [WHO] (2011). World Report On Disability 2011. WHO Library Cataloguing in Publication Data. Malta. E.T: 07.12.2021.
https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf

